

ΤΑ ΠΟΛΛΑΠΛΑ «ΕΜΕΙΣ» Η ΤΑΞΙΚΗ ΔΟΜΗ ΚΑΙ Η ΑΡΙΣΤΕΡΑ:

Προς μια νέα αντίληψη
συλλογικότητας;

ΣΥΖΗΤΗΣΗ
ΜΕ ΤΟΝ
Ντιντιέ Εριμπόν

Το Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς
συναντά τον

Ντιντιέ Εριμπόν
Φιλόσοφο & συγγραφέα

**Τα πολλαπλά «εμείς», η ταξική δομή και η Αριστερά:
Προς μια νέα αντίληψη συλλογικότητας;**

Τη συνέντευξη πήραν οι:

Δανάη Κολτσίδα, νομικός, πολιτική επιστήμονας, διευθύντρια του Ινστιτούτου Νίκος Πουλαντζάς

Ανδρέας Μαράτος, ζωγράφος, υποψήφιος δρ. Φιλοσοφίας, επιστημονικός συνεργάτης του Ινστιτούτου Νίκος Πουλαντζάς

Ευχαριστούμε για τη βοήθεια τον κ. Γιάννη Μπελέγγρη.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Συναντήσαμε τον Ντιντιέ Εριμπόν λίγες μέρες μετά τη διάλεξη που έδωσε στις 4 Οκτωβρίου 2022 στην Αθήνα, σε διοργάνωση του ΠΜΣ Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών και των εκδόσεων Νήσος, με θέμα «Επιστροφή στις κοινωνικές τάξεις; Σκέψεις για τις έννοιες της πολιτικής».

Σκοπός και επιθυμία μας ήταν να μπορέσουμε να συζητήσουμε μαζί του σε μεγαλύτερο βάθος όσα καταθέτει στο σπουδαίο βιβλίο του *Επιστροφή στη Ρενς*, που κυκλοφόρησε στα ελληνικά το 2020 από τις εκδόσεις Νήσος σε μετάφραση Γιάννη Στεφάνου. Για τις κοινωνικές τάξεις, την εργατική τάξη του σήμερα και την τόσο αναγκαία και ταυτόχρονα αδύνατη (;) επιστροφή σε αυτή, για τα πολλαπλά «εμείς» και τον «λαό» της Αριστεράς, για την άνοδο της Ακροδεξιάς και την ευθύνη όχι μόνο της πολιτικής Αριστεράς, αλλά και των διανοουμένων, των δημοσιογράφων, των πανεπιστημιακών, των think tanks, για τη λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος, για τον μετασχηματισμό της εργασίας και την επίπτωσή του στη συλλογική κοινωνική και πολιτική ζωή, τον λαϊκισμό, τα κινήματα, την καταστολή, τις στρατηγικές επιλογές της ευρωπαϊκής Αριστεράς και πολλά ακόμα. Αλλά και για την -με κοινωνικούς και όχι ψυχαναλυτικούς όρους- «αυτοανάλυση» του Μπουρντιέ και την σύνδεση του προσωπικού και οικογενειακού βιώματος με τη συλλογική ιστορία, που με τόσο γοητευτικό και διαφωτιστικό τελικά αποτέλεσμα επιχειρεί ο Εριμπόν στο βιβλίο του.

Η *Επιστροφή στη Ρενς* γράφτηκε το 2009, αλλά η επικαιρότητά του σήμερα είναι εντυπωσιακή δυστυχώς, αφού ο «σεισμός» των γαλλικών προεδρικών εκλογών του 2002, που έφεραν στον δεύτερο γύρο τον Ζαν Μαρί Λεπέν και προκάλεσαν μια τεράστια δημοκρατική κινητοποίηση, σήμερα τείνει να γίνει ο κανόνας σε όλη την Ευρώπη. Μετά δε τη δεκαετία της κρίσης και στην αρχή ενός χειμώνα που οι ευρωπαϊκές ηγεσίες παρομοιάζουν με αυτόν του 1942, ως προς τις επιπτώσεις που θα υπάρξουν στο βιοτικό επίπεδο των κατοίκων της ηπείρου, η επανασύνδεση της Αριστεράς με τον κόσμο της εργασίας φαίνεται περισσότερο από ποτέ επιτακτική.

Ωστόσο, το βιβλίο και συνολικά η σκέψη του Ντιντιέ Εριμπόν είναι σημαντική και ενδιαφέρουσα γιατί, ακριβώς, αρνείται να μπει στο δίλημμα «ταξική πολιτική ή πολιτική ταυτοτήτων». Έχοντας ο ίδιος γεννηθεί και μεγαλώσει σε μια εργατική οικογένεια, από την οποία έφυγε λόγω των σπουδών του αλλά και προκειμένου να ξεφύγει από ένα ομοφοβικό περιβάλλον, ο Εριμπόν επιμένει στην πολλαπλότητα των κοινωνικών κατηγοριοποιήσεων και διαιρέσεων, στα πολλά «εμείς» που μπορούν να αμφισβητούν.

Η συζήτηση αυτή δεν ήταν μόνο μια προσωπική χαρά και τιμή για εμάς που είχαμε την ευκαιρία να γνωρίσουμε καλύτερα και να περάσουμε χρόνο με αυτόν τον εξαιρετικά σπουδαίο διανοούμενο -το ενδιαφέρον για το έργο του οποίου αποδείχθηκε περίτρανα από το κατάμεστο αμφιθέατρο του Πανεπιστημίου Αθηνών- αλλά και υπέροχο άνθρωπο. Πιστεύουμε, γι' αυτό εξάλλου και ζητήσαμε από τον Ντιντιέ Εριμπόν να μας αφιερώσει το χρόνο του και να μοιραστεί μαζί μας τη σκέψη του, ότι στις σελίδες που ακολουθούν οι αναγνώστες και οι αναγνώστριες θα βρουν πολύ ενδιαφέρουσες ιδέες και αφορμές για σκέψη και συζήτηση, σε μια περίοδο βαθύτατων και ανοιχτών ως προς την έκβασή τους κοινωνικών μετασχηματισμών.

Αθήνα, Οκτώβριος 2022
Δανάη Κολτσίδα
Ανδρέας Μαράτος

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΝΤΙΝΤΙΕ ΕΡΙΜΠΟΝ

Δανάη Κολτσίδα (ΔΚ): Πρώτα απ' όλα, θα ήθελα να σας ευχαριστήσω που δεχτήκατε την πρόσκλησή μας για μια συνέντευξη για λογαριασμό του Ινστιτούτου Νίκος Πουλαντζάς.

Ντιντιέ Εριμπόν (ΝτΕρ): Εγώ σας ευχαριστώ.

Η προσωπική ιστορία ως σημείο αγκύρωσης για την ανάπτυξη των συλλογικών δομών

ΔΚ: Είμαι σίγουρη ότι διαπιστώσατε ήδη πως υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον στην Ελλάδα για το έργο σας και για τα θέματα που πραγματεύεστε. Παρακολουθήσαμε τη διάλεξή σας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, μαζί με ένα πολύ μεγάλο ακροατήριο, ιδίως νέους ανθρώπους. Ελπίζουμε λοιπόν ότι με τη συνέντευξή μας θα μας δοθεί η ευκαιρία να συνεχίσουμε και να εμβαθύνουμε τη συζήτηση πάνω στα θέματα που θίξατε στη διάλεξή σας και αναλύονται στο βιβλίο σας που αποτέλεσε και την αφορμή της διάλεξης αυτής, το «Επιστροφή στη Ρενς».¹ Ζητήσαμε λοιπόν να μιλήσουμε μαζί σας, εκ μέρους του Ινστιτούτου Νίκος Πουλαντζάς, το οποίο γιορτάζει φέτος την 25η επέτειο από την ίδρυσή του, καθώς τα δικά μας ενδιαφέροντα και η δική μας δουλειά είναι πολύ κοντά στις δικές σας ανησυχίες. Το Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς είναι ένας φορέας σκέψης και έρευνας της Αριστεράς, που προσπαθεί να εμπλουτίσει και να ανανεώσει τον μαρξισμό και τις διανοητικές παραδόσεις της Αριστεράς. Επομένως, σας ευχαριστούμε ειλικρινά για τον χρόνο που μας διαθέσατε.

Θα ήθελα πρώτα απ' όλα να ξεκινήσω από τη φόρμα του βιβλίου σας. Στην Επιστροφή στη Ρενς, επιλέξατε να μιλήσετε για ερωτή-

ματα όπως οι τάξεις, η πρόοδος, η Αριστερά και η Ακροδεξιά, όχι γράφοντας ένα φιλοσοφικό ή πολιτικό δοκίμιο, αλλά μέσα από μια αυτοβιογραφική αφήγηση, που συνδύαζε την προσωπική και οικογενειακή σας ιστορία με τον συλλογικό αναστοχασμό. Αναρωτιέμαι λοιπόν αν αυτή η επιλογή είναι απλώς μια τεχνική γραφής ή μια προσωπική ανάγκη ή, αντίθετα, αν η φόρμα που επιλέξατε αντικατοπτρίζει τελικά κάτι πιο ουσιαστικό πολιτικά. Δηλαδή, την πολλαπλότητα των ταυτοτήτων και την διαρκή μετάβαση από τις προσωπικές εμπειρίες στη συλλογική ιστορία, από τα συναισθήματα στην ανάλυση. Είναι κάτι που οι πολιτικοί αναλυτές επισημαίνουν κυρίως για τις νεότερες γενιές, ότι η πολιτικοποίηση έχει αλλάξει και τη βιώνουμε με τρόπους όλο και πιο εξατομικευμένους.

ΝτΕρ: Δεν θα έλεγα ότι η φόρμα του βιβλίου μου είναι ένας εξατομικευμένος ή ένας ατομικός τρόπος να βιώσω και να σκεφτώ για την πολιτική. Για να πάρω το ερώτημά σας από την αρχή. Όταν ξεκίνησα να γράφω αυτό το βιβλίο, είχα ως αφετηρία μια προσωπική ανάγκη. Όταν πέθανε ο πατέρας μου αναρωτήθηκα για τους λόγους που με είχαν οδηγήσει να εγκαταλείψω την οικογένειά μου, για τους οποίους δεν είχα πλέον σχέσεις μαζί της, και ιδίως με τον πατέρα μου. Αναρωτήθηκα λοιπόν για την ταξική απόσταση που δημιουργήθηκε μεταξύ μας, η οποία από την πλευρά μου είχε υπάρξει απολύτως ηθελημένη. Είχα πείσει τον εαυτό μου ότι αυτή η απομάκρυνση οφείλονταν στο γεγονός ότι ήθελα να αποφύγω την ομοφοβία του οικογενειακού και κοινωνικού μου περιβάλλοντος. Κάτι το οποίο είναι αλήθεια. Δεν έχω αλλάξει την οπτική μου ως προς αυτό. Ήταν ένας πολύ εύκολος και απλός τρόπος να εξηγήσω τη ρήξη με την οικογένειά μου. Έκανα σπουδές, άλλαξα περιβάλλον, μπήκα σε έναν άλλο κόσμο, κυρίως με την εγκατάστασή μου στο Παρίσι. Όλα αυτά ήταν

¹ Εριμπόν, Ντιντιέ, Στεφάνου, Γιάννης (μτφρ.), *Επιστροφή στη Ρενς*, Αθήνα, Νήσος, 2020.

ασφαλώς συνδεδεμένα με την ομοφυλοφιλία μου: άφησα την πόλη μου στην περιφέρεια, τη Ρενς, για να εγκατασταθώ στο Παρίσι, για να μπορώ να είμαι πιο ελεύθερος σε σχέση με την ομοφυλοφιλία μου. Ωστόσο, αυτή η διαδρομή από τη Ρενς στο Παρίσι σηματοδοτούσε επίσης μία ταξική διαδρομή. Και τα δύο φαινόμενα συνδέονταν. Ήθελα να φύγω από την ομοφοβία του κοινωνικού μου περιβάλλοντος και προσχωρούσα σε μια άλλη κοινωνική τάξη, μέσα από τις σπουδές μου, μέσα από τις επαφές μου, που με απομάκρυνε από την οικογένειά μου.

Όταν άρχισα να γράφω το βιβλίο μου, έπρεπε να κάνω έναν απολογισμό αυτών των δύο φαινομένων, αυτών των δύο εξηγητικών παραμέτρων. Αν είχα θελήσει να το γράψω με τη φόρμα ενός θεωρητικού δοκιμίου, δεν θα είχα καταφέρει να παρουσιάσω την περιπλοκότητα – γιατί η ανάλυση προφανώς σε επίπεδο θεωρίας λειτουργεί πάντα αφαιρετικά, συρρικνώνει την πραγματικότητα. Θέλησα να δώσω μια περιγραφή πολύ συγκεκριμένη για τις λεπτομέρειες, τις πραγματικότητες. Και την ίδια στιγμή, αυτή η συγκεκριμένη πραγματικότητα να ιδωθεί επίσης με αφετηρία ένα θεωρητικό πλαίσιο ή, ορθότερα, ένα σύνολο θεωρητικών πλαισίων: αφ' ενός αυτό που αποκαλούσαμε τότε ομοφυλοφιλικές και λεσβιακές σπουδές και αφ' ετέρου τη θεωρία των κοινωνικών τάξεων, λιγότερο τη μαρξιστική θεωρία και κυρίως την ανάλυση για τις τάξεις που βρίσκουμε στον Μπουρντιέ, που είναι η κύρια θεωρητική μου αναφορά σε αυτό το βιβλίο. Ο Μπουρντιέ επιμένει πολύ κατά την ανάλυση των τάξεων στο πολιτισμικό κεφάλαιο, δηλαδή όχι μόνο στο επάγγελμα και στην οικονομική κατάσταση, αλλά και στην κατοχή πολιτισμικού κεφαλαίου, ως μία διάσταση πολύ σημαντική για τη λειτουργία της κοινωνίας, για τη διαίρεση σε τάξεις και την αναπαραγωγή των τάξεων εντός της κοινωνίας.²

Κατά βάθος, βέβαια, η συγκεκριμένη φόρμα δεν ήταν μια πραγματική επιλογή. Δεν διάλεξα να κάνω ένα προσωπικό κείμενο, μια προσωπική αφήγηση, αυτό μου επιβλήθηκε

σχεδόν αμέσως μετά το θάνατο του πατέρα μου. Σχεδόν επί τόπου άρχισα να γράφω αυτό το βιβλίο. Επομένως, στο βαθμό που μου επιβλήθηκε, δεν έθεσα στον εαυτό μου την ερώτηση της φόρμας. Η συγγραφή του ήταν δύσκολη, μου πήρε τρία χρόνια, αλλά δεν ήταν μια επιλογή. Ξεκίνησα αυτή την προσωπική αφήγηση επιχειρώντας αυτό που ο Μπουρντιέ περιγράφει ως «αυτοανάλυση»³, δηλαδή να κοιτάζουμε στον εαυτό μας για να καταλάβουμε πώς μέσα σε εμάς τους ίδιους υπάρχει όλος ο κοινωνικός κόσμος, όλη η κοινωνική ιστορία, όλη η ταξική δομή της κοινωνίας, αλλά και προφανώς οι κοινωνικές δομές της σεξουαλικότητας, με τις ιεραρχίες ανάμεσα στα φύλα και στις μορφές σεξουαλικότητας.

Κατά βάθος, αυτό το βιβλίο δεν είναι για μένα, δεν αφορά προσωπικά μόνο εμένα. Δεν είναι ένα βιβλίο όπου μιλάω για μένα. Είναι ένα βιβλίο όπου, με αφετηρία μια αφήγηση της προσωπικής μου διαδρομής και ιστορίας, αναπλάθω την ιστορία της οικογένειάς μου, δηλαδή την ιστορία ενός κοινωνικού περιβάλλοντος, προσπαθώ να αναπλάσω την κατάσταση των κοινωνικών τάξεων στη Γαλλία κατά τη διάρκεια του δευτέρου μισού του 20ου αιώνα. Με την έννοια αυτή δεν είναι ένα βιβλίο για μένα, αλλά εγώ είμαι το σημείο αφετηρίας. Το «εγώ» είναι το σημείο αγκύρωσης μιας ανάλυσης πιο γενικής των συλλογικών δομών.

Επομένως, επιστρέφοντας στο ερώτημα, δεν θα έλεγα ότι είναι μια εξατομίκευση. Είναι μάλλον το αντίθετο. Εκκινώντας από το άτομό μου, προσπαθώ να συλλάβω και να κατανοήσω τον κοινωνικό κόσμο, το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ήταν ενταγμένοι οι γονείς μου, αλλά και εγώ. Επομένως δεν είναι μια προσωπική ιστορία, αλλά το άτομο είναι το σημείο αγκύρωσης της ανάπλασης των συλλογικών δομών.

2 Βλ. ιδίως Bourdieu, Pierre, “Cultural Reproduction and Social Reproduction”, in J. Karabel, & A. H. Halsey (Eds.), *Power and Ideology in Education*, New York, Oxford University Press, 1977, pp 487-511, Bourdieu, Pierre, “The forms of capital”, in Richardson, J., *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Westport, CT, Greenwood, 1986, pp. 241-258, Bourdieu, Pierre, *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power*, Stanford, Stanford University Press, 1996.

3 Μπουρντιέ, Πιερ, Γιαννοπούλου, Έφη (μτφρ.), *Σχεδιάγραμμα για μια αυτοανάλυση*, Αθήνα, Πατάκης, 2007.

Η εργατική τάξη πέρα από τη μαρξιστική μυθολογία

Ανδρέας Μαράτος (ΑνΜ): Μπορώ να παρέμβω εδώ; Η απάντησή σας μου φέρνει στο μυαλό το άρθρο του Μισέλ Φουκώ «Τι είναι ένας συγγραφέας»⁴ και ένα μικρό του απόσπασμα από την «Αρχαιολογία της γνώσης»⁵. Αισθάνομαι σαν να λέτε ότι η προσωπική σας διαδρομή είναι το οδηγητικό νήμα για να δείτε αναστοχαστικά το αρχείο μιας εποχής που κλείνει, που ολοκληρώνεται και μας βάζει μπροστά σε νέα ερωτήματα, σε ένα νέο πεδίο δράσης.

ΝτΕρ: Δεν μπορώ να πω ότι ο Μισέλ Φουκώ και η ερώτηση «τι είναι ένας συγγραφέας;» είναι εδώ η αναφορά μου. Αν έπρεπε να δώσω μια απάντηση, θα μιλούσα για τον Πιερ Μπουρντιέ. Θα μπορούσα ωστόσο να μιλήσω επίσης για την Ανί Ερνό, που μόλις έλαβε το Βραβείο Νόμπελ και της οποίας τα βιβλία με έχουν σημαδέψει πολύ. Για παράδειγμα, Ο Τόπος⁶, που μιλάει για τον πατέρα της και την οικογένειά της, περιλαμβάνει προσωπικές ιστορίες, αλλά η ίδια λέει ότι είναι μια αυτοβιογραφία «μη προσωπική», είναι μια αυτοβιογραφία κοινωνιολογική και συλλογική. Η ίδια χρησιμοποιεί αυτή την ορολογία. Εγώ δεν θα έλεγα ότι το βιβλίο μου είναι μια αυτοβιογραφία. Στην πραγματικότητα, αυτό που ήθελα να κάνω στο βιβλίο μου – το λέω στο βιβλίο που ακολούθησε, που λέγεται Η κοινωνία ως ετυμολογία⁷ – είναι μια κοινωνιολογική ενδοσκόπηση. Οι δύο όροι φαίνονται αντιφατικοί, διότι η έννοια της ενδοσκόπησης παραπέμπει περισσότερο στην ψυχολογία, αλλά εγώ προσπαθώ να εξαλείψω την ψυχολογία και να κοιτάξω στον εαυτό μου για να βρω μέσα στην ιστορία μου, μέσα στη σχέση με την οικογένειά μου και με τα κοινωνικά περιβάλλοντα όπου έζησα, το αρχείο μιας ιστορίας κοινωνικής και συλλογικής. Με αυτή την έννοια είναι μια κοινωνιολογική ενδοσκόπηση. Στρέφομαι μέσα μου για να αναζητήσω τις παιδικές αναμνήσεις, τις αναμνήσεις της εφηβείας, κάνω το πορτρέτο των δύο γιαγιάδων μου, το πορτρέτο της μητέρας και του

Ποια είναι η πραγματικότητα των κοινωνικών τάξεων πέρα από τη μυθολογία; Γιατί, μιας που αναφερθήκαμε στον μαρξισμό στην αρχή της συζήτησής μας, ο μαρξισμός συχνά κατασκεύασε μια μυθολογία για τη μεγάλη, την όμορφη, την ηρωική, τη μαχόμενη εργατική τάξη. Πολύ ωραία όλα αυτά, αλλά η πραγματική εργατική τάξη στην καθημερινότητα δεν είναι τόσο θαυμάσια όσο θα ήθελε η μαρξιστική μυθολογία.

πατέρα μου, των αδελφών μου – αυτά είναι κοινωνιολογικά πορτρέτα που μου επιτρέπουν να κατασκευάσω μια ανάλυση με όρους κοινωνικών τάξεων, δηλαδή του εργατικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο γεννήθηκα, με όρους έμφυλων δομών – οι γιαγιάδες μου, η μητέρα μου, οι γυναίκες της οικογένειάς μου, οι γυναίκες εργάτριες – και με όρους σχολικών δομών. Το βιβλίο μου κατά κάποιο τρόπο είναι ένα βιβλίο και για το εκπαιδευτικό σύστημα, τη βία του εκπαιδευτικού συστήματος, που αποκλείει λίγο-λίγο, παλιότερα πολύ γρήγορα, σήμερα λιγότερο γρήγορα αλλά πάντα, παρ' όλα αυτά, τα παιδιά της εργατικής τάξης, τα παιδιά των λαϊκών τάξεων.

Αυτά λοιπόν εξετάζω, ξεκινώντας από αυτό που αποκαλώ κοινωνιολογική ενδοσκόπηση – σημειώστε ότι εδώ αυτό που μετρά δεν είναι η λέξη ενδοσκόπηση, είναι η λέξη κοινωνιολογία, με τον ίδιο τρόπο που, όταν μιλάω για ταξική μετάβαση, το πώς πέρασα από μία τάξη σε μία άλλη, αυτό που μετράει δεν είναι τόσο η λέξη μετάβαση, όσο η λέξη τάξη. Γιατί, δεν είμαι εγώ αυτό που έχει σημασία. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι με αφετηρία την δική μου διαδρομή αντικατάστασης της τάξης στην οποία ανήκα από μία άλλη, μπορούμε να ανασυνθέσουμε τη διαίρεση της

4 Φουκώ, Μισέλ, Πατσογιάννης Βασίλειος (μτφρ.), *Τι είναι ένας συγγραφέας;*, Αθήνα, Πλέθρον, 2021.

5 Φουκώ, Μισέλ, Παπαγιώργης Κωστής (μτφρ.), *Η αρχαιολογία της γνώσης*, Αθήνα, Πλέθρον, 2017.

6 Ερνό, Ανί, Κολαίτη, Ρίτα (μτφρ.), *Ο τόπος*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2020.

7 Erignon, Didier, *La société comme verdict. Classes, identités, trajectoires*, Paris, Fayard, 2013.

κοινωνίας σε τάξεις. Αν υπάρχει μια επιστροφή, αυτό σημαίνει ότι προηγήθηκε μια αναχώρηση, μια φυγή. Με αυτή την έννοια υπάρχει μια διαδρομή προς μία κατεύθυνση και έπειτα μια διαδρομή προς την αντίθετη κατεύθυνση. Αυτό που νομίζω ότι είναι σημαντικό στο βιβλίο μου είναι να δούμε τι σηματοδοτεί μια περιήγηση προς τη μία κατεύθυνση και μετά μια περιήγηση προς την αντίθετη κατεύθυνση, με όλες τις περιπλοκές που αυτό περιλαμβάνει. Το να φύγει κανείς είναι δύσκολο, το να επιστρέψει είναι επίσης δύσκολο, εξαιτίας της ταξικής δομής. Λέω μάλιστα ότι η επιστροφή είναι αδύνατη. Γιατί, όταν επιστρέφω στην οικογένειά μου -ή, ακριβέστερα, αφού ο πατέρας μου είχε πεθάνει, επιστρέφω στη μητέρα μου- ξαναβρίσκω όλους τους λόγους για τους οποίους είχα θελήσει να φύγω. Για παράδειγμα, ο εμμονικός ρατσισμός της μητέρας μου, ο ρατσιστικός λόγος που ήταν διαρκώς παρών, όταν πήγαινα να τη δω στο σπίτι της μετά το θάνατο του πατέρα μου, ήταν για μένα ανυπόφορος.

Ωστόσο, παρ' όλα αυτά, επέστρεφα. Κι όλα αυτά είναι τα στοιχεία που θέλησα να αντιμετωπίσω. Ποια είναι η πραγματικότητα των κοινωνικών τάξεων πέρα από τη μυθολογία; Γιατί, μιας που αναφερθήκαμε στον μαρξισμό στην αρχή της συζήτησής μας, ο μαρξισμός συχνά κατασκεύασε μια μυθολογία για τη μεγάλη, την όμορφη, την ηρωική, τη μαχόμενη εργατική τάξη. Πολύ ωραία όλα αυτά, αλλά η πραγματική εργατική τάξη στην καθημερινότητα δεν είναι τόσο θαυμάσια όσο θα ήθελε η μαρξιστική μυθολογία.

Η ανάγκη και το αδύνατο της επιστροφής

ΑνΜ: Είναι συγκλονιστική η φράση στο βιβλίο σας «επέστρεφα στις ρίζες που απεχθανόμουν»...

ΝτΕρ: Ναι, ακριβώς αυτό. Θέλησα να ξαναβρώ την οικογένειά μου, αλλά ξαναβρίσκοντας την οικογένειά μου, ξανάβρισκα και τις αιτίες που με είχαν κάνει να την εγκαταλείψω. Υπάρχει αυτή η τρομερή αντίφαση. Από τη μία πλευρά η ανάγκη της επιστροφής, από την άλλη πλευρά το αδύνατο της επιστροφής, που μας ξαναφέρει στο

ζήτημα των κοινωνικών τάξεων. Γιατί όλα αυτά έχουν να κάνουν με το ταξικό ζήτημα. Γεννήθηκα σε μια φτωχή οικογένεια, στην οποία δεν υπήρχαν βιβλία, δεν πηγαίναμε στα μουσεία, στο θέατρο, δεν υπήρχε καμία κουλτούρα στο σπίτι. Όταν έγινα κάποτε κάποιος τελείως διαφορετικός, που ζει μέσα στον κόσμο του πολιτισμού, της διάνοησης του Παρισιού, κατάλαβα ότι η επιστροφή είναι δύσκολη, γιατί πλέον είμαι κάποιος άλλος. Αυτός που επιστρέφει δεν είναι ο ίδιος με εκείνον που έφυγε. Υπήρξε μια εξέλιξη.

Θέλησα να ξαναβρώ την οικογένειά μου, αλλά ξαναβρίσκοντας την οικογένειά μου, ξανάβρισκα και τις αιτίες που με είχαν κάνει να την εγκαταλείψω. Υπάρχει αυτή η τρομερή αντίφαση. Από τη μία πλευρά η ανάγκη της επιστροφής, από την άλλη πλευρά το αδύνατο της επιστροφής, που μας ξαναφέρει στο ζήτημα των κοινωνικών τάξεων.

Αλλά και για τη μητέρα μου, για την οικογένειά μου, υπήρξε επίσης μια εξέλιξη. Δεν είναι πια οι ίδιοι. Οι συνθήκες της ζωής, η πολιτική δεν είναι πια οι ίδιες. Οι γονείς μου, όπως έχω γράψει, ήταν υποστηρικτές και ψηφοφόροι του Κομμουνιστικού Κόμματος. Και όταν επιστρέφω είναι υποστηρικτές και ψηφοφόροι της Ακροδεξιάς. Αυτό ήταν η αφετηρία του βιβλίου μου. Όταν κατάλαβα ότι η μητέρα μου είχε ψηφίσει το Εθνικό Μέτωπο και τον Ζαν-Μαρί Λεπέν, αναρωτήθηκα τι είχε συμβεί σε αυτά τα 30 χρόνια που είχα αφήσει την οικογένειά μου. Τι συνέβη στη γαλλική εργατική τάξη, ώστε κάτι τέτοιο να γίνει δυνατό; Στην οικογένειά μου, όταν ένας πολιτικός της Ακροδεξιάς εμφανιζόταν στην τηλεόραση, ο πατέρας μου εκτόξευε βρισιές. Τι μεσολάβησε, ώστε οι άνθρωποι που έβριζαν την Ακροδεξιά στην οθόνη της τηλεόρασης, να φτάσουν στο σημείο να την ψηφίζουν; Προσπάθησα λοιπόν να καταλάβω την κατάρρευση των πολιτικών δομών της εργατικής τάξης, των κυριαρχούμενων τάξεων και την κατάρρευση των πολιτικών

δομών της Αριστεράς. Τι συνέβη στη γαλλική Αριστερά, ώστε οι ψηφοφόροι της να μπορούν να πάνε να ψηφίσουν την Ακροδεξιά;

Αυτό υπήρξε το σημείο αφετηρίας για τη συγγραφή του βιβλίου μου. Είναι και αυτός ο λόγος επίσης που είναι ένα βιβλίο προσωπικό, γιατί δεν είναι μια αφηρημένη εμπειρία. Είδα και κατάλαβα την εξέλιξη της οικογένειάς μου και είπα στον εαυτό μου ότι «πρέπει αυτό να το κατανοήσω, να το καταλάβω και να το αναλύσω». Επομένως, η πολιτική και θεωρητική ανάλυση είναι αναπόσπαστη από το προσωπικό μου βίωμα. Δεν κάνω μια αφηρημένη ανάλυση. Είδα την οικογένειά μου να μεταλλάσσεται, να αλλάζει προς αυτή την κατεύθυνση και θέλω να το εξηγήσω. Και, για να το εξηγήσω, πρέπει να κατασκευάσω μια ανάλυση που ανασυνθέτει τον μετασχηματισμό, τη μεταμόρφωση του πολιτικού πλαισίου της Γαλλίας τη δεκαετία του '80, σε σύγκριση με τη δεκαετία του '50, του '60 και του '70.

Η κατασκευή της εργατικής ταυτότητας μέσω της ψήφου στο κόμμα της εργατικής τάξης

ΔΚ: Νομίζω ότι είναι μια καλή στιγμή να περάσουμε περισσότερο στην πλευρά της συλλογικής ιστορίας και ζωής. Μιλήσατε για μια ταυτότητα, περιγράψατε μια εργατική ταυτότητα. Της οικογένειάς σας, αλλά και ευρύτερα του κοινωνικού σας περίγυρου. Στη διάλεξή σας αναφέρατε ότι υπήρχαν άνθρωποι που αυτοπροσδιορίζονταν ως «είμαστε εργάτες», κάτι που συνδεόταν με το «ψηφίζουμε το Κομμουνιστικό Κόμμα», καθώς αυτή η συλλογική ταυτότητα, το αίσθημα του ανήκειν εκφραζόταν επίσης και δια της ψήφου. Σήμερα, στην Ελλάδα – αλλά είμαι σίγουρη ότι το ίδιο συμβαίνει και στον υπόλοιπο κόσμο – υπάρχουν όλο και λιγότεροι άνθρωποι που αυτοπροσδιορίζονται με υπερηφάνεια ως «εμείς οι εργάτες». Μιλώντας λοιπόν για μια επιστροφή στην εργατική τάξη, τι απομένει τώρα από μια συλλογική ταυτότητα της τάξης αυτής; Τι ενώνει σήμερα τους εργάτες; Ποια είναι η σημερινή, υπαρκτή εργατική τάξη, στην οποία η Αριστερά καλείται

να επιστρέψει;

ΝτΕρ: Στην οικογένειά μου λέγαμε «εμείς οι εργάτες», «εμείς οι εργαζόμενοι», «εμείς η Αριστερά», «εμείς οι καταπιεσμένοι». Υπήρχε και η άλλη πλευρά. Ήταν «αυτοί»: τα αφεντικά, οι εκμεταλλευτές, η Δεξιά, οι αστοί. Υπήρχε ένα «εμείς» και ένα «αυτοί». Ήταν προφανώς μια πολιτική κατασκευή, γιατί η πραγματικότητα είναι πολύ πιο σύνθετη, αλλά πάντως υπήρχε αυτή η πολιτική κατασκευή. Στην οικογένειά μου χωρίζαμε τον κόσμο ανάμεσα σε αυτούς που ήταν υπέρ των εργατών και σε εκείνους που ήταν εναντίον τους. Επομένως, η πολιτική διαίρεση ήταν απλή. Ήταν μια διαίρεση ταξική.

Αυτή η πολιτική διαίρεση δεν ήταν δυνατή παρά ακριβώς γιατί υπήρχε ένα πολιτικό κόμμα που κατασκεύαζε αυτόν τον ταξικό λόγο και που παρουσιαζόταν ως το κόμμα της εργατικής τάξης. Και, επομένως, η εργατική τάξη μπορούμε να πούμε ότι δεν υπήρχε στην πραγματικότητα. Υπάρχουν εργάτες, ναι. Αλλά η εργατική τάξη είναι μια θεωρητική και πολιτική έννοια. Οι εργάτες υπήρχαν, βεβαίως, υπέφεραν, αλλά η εργατική τάξη δημιουργήθηκε από τον θεωρητικό και πολιτικό λόγο ενός κόμματος – ή, μάλλον, περισσότερων κομμάτων, γιατί και το Σοσιαλιστικό Κόμμα χρησιμοποιούσε επίσης αυτό το πλαίσιο, αυτού του είδους τη ρητορική. Υπήρχε επομένως ένα θεωρητικό και πολιτικό πλαίσιο, υπήρχαν υποψήφιοι στις εκλογές που παρουσιάζονταν ως οι υποψήφιοι του κόμματος της εργατικής τάξης, το Κομμουνιστικό Κόμμα παρουσιαζόταν ως το κόμμα της εργατικής τάξης, επομένως η εργατική τάξη κατασκευαζόταν μέσω του λόγου αυτού του κόμματος. Οι εργάτες ως άτομα διαμορφώνονταν ως ομάδα και ως συλλογικότητα ψηφίζοντας από κοινού ένα κόμμα που έλεγε «είμαστε το κόμμα της εργατικής τάξης». Και γινόταν κανείς μέρος της εργατικής τάξης ψηφίζοντας το κόμμα αυτό. Και ήταν μια επιτελεστική κατασκευή, θα λέγαμε, της εργατικής τάξης, δια μέσου του κόμματος της εργατικής τάξης. Το κόμμα αυτό με τη σειρά του υπήρχε γιατί οι εργάτες το ψήφιζαν, αλλά ταυτόχρονα η εργατική τάξη διαμορφωνόταν ως τέτοια μέσω της ψήφου για το κόμμα αυτό, μέσα από μια διαλεκτική τρόπον τινά διαδικασία.

Κι εκεί υπήρχε μια πολύ ισχυρή εργατική ταυτότητα, μια εργατική υπερηφάνεια. Ο

Οι εργάτες ως άτομα διαμορφώνονταν ως ομάδα και ως συλλογικότητα ψηφίζοντας από κοινού ένα κόμμα που έλεγε «είμαστε το κόμμα της εργατικής τάξης». Και γινόταν κανείς μέρος της εργατικής τάξης ψηφίζοντας το κόμμα αυτό. Και ήταν μια επιτελεστική κατασκευή, θα λέγαμε, της εργατικής τάξης, δια μέσου του κόμματος της εργατικής τάξης. Το κόμμα αυτό με τη σειρά του υπήρχε γιατί οι εργάτες το ψήφισαν, αλλά ταυτόχρονα η εργατική τάξη διαμορφωνόταν ως τέτοια μέσω της ψήφου για το κόμμα αυτό, μέσα από μια διαλεκτική τρόπον τινά διαδικασία.

πατέρας μου κρατούσε την κόκκινη σημαία, τη σημαία των εργατών, με υπερηφάνεια. Αργότερα, το Κομμουνιστικό Κόμμα κατέρρευσε μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης και του Τείχους του Βερολίνου. Τα κομμουνιστικά κόμματα σχεδόν εξαφανίστηκαν από το πολιτικό τοπίο στην Ευρώπη: στη Γαλλία, στην Ιταλία, στην Ισπανία, στην Πορτογαλία – σχεδόν παντού. Υπήρξε επίσης και η μεταστροφή των σοσιαλιστικών κομμάτων στον νεοφιλελευθερισμό. Έγινε μια συστηματική δουλειά σε διανοητικό και θεωρητικό επίπεδο από think tanks, μαζί με πανεπιστημιακούς, δημοσιογράφους, τραπεζίτες, βιομηχάνους. Και όλος αυτός ο κόσμος ενώθηκε στα think tanks για να πει: «πρέπει να ανακαινίσουμε την πολιτική σκέψη». Τι σημαίνει αυτό; Να καταστρέψουμε όλες τις έννοιες της Αριστεράς, όλη την αριστερή σκέψη. Είδαμε για παράδειγμα πώς στη Γαλλία η ιδέα των κοινωνικών τάξεων σαρώθηκε από τους ανθρώπους αυτούς: δεν υπάρχει κοινωνική τάξη, υπάρχουν μόνο άτομα. Και όλα αυτά προκειμένου να πει κανείς ότι δεν υπάρχει κοινωνικός ντετερμινισμός, αλλά μόνο ατομική ευθύνη. Αν αντικαταστήσουμε την ιδέα των κοινωνικών τάξεων και των κοινωνικών προκαθορισμών από την ιδέα της ατομικής αυτονομίας του υποκειμένου, ο κίνδυνος είναι να μην υπάρχει κοινωνική

προστασία, κοινωνική ασφάλιση, αλλά μόνο η ατομική ευθύνη του καθενός. Και βέβαια, η καταστροφή όλων των κοινωνικών κινημάτων. Δεν έχουμε ανάγκη από κοινωνικά κινήματα, αυτά ανήκουν στον 19ο αιώνα. Αυτό που είναι σημαντικό είναι ο κάθε εργαζόμενος να είναι υπεύθυνος για τον εαυτό του.

Αυτή η καταστροφή της αριστερής σκέψης από τις αριστερές εφημερίδες, από τους δημοσιογράφους, τους πανεπιστημιακούς, που είχαν στο παρελθόν υπάρξει στην Αριστερά και που προσηλυτίστηκαν στη σκέψη της Δεξιάς, είχε πολύ βαριές συνέπειες. Όχι άμεσα, αλλά λίγο-λίγο, κατέστρεψε την έννοια της κοινωνικής τάξης. Αν πεις στα άτομα «δεν είστε τάξη, δεν μπορείτε πια να πείτε ‘εμείς οι εργάτες’, γιατί αυτό δεν υπάρχει», τότε η κοινωνική τάξη που κατέστρεψες θα ανασυσταθεί βέβαια, αλλά μιας που δεν θα μπορεί πια να ψηφίζει για τα κόμματα της Αριστεράς, αφού αυτά δεν εκπροσωπούν πια τους εργάτες, θα ψηφίζει την Ακροδεξιά. Η εργατική τάξη ανασυστήνεται μέσα από την ψήφο για την Ακροδεξιά. Αυτοί οι άνθρωποι που τους έλεγαν «δεν είστε μια συλλογικότητα, δεν είστε μια τάξη, είστε άτομα», αυτή η τάξη, αυτή η συλλογικότητα ανασυντίθεται μέσω της ψήφου για ένα άλλο κόμμα, που δυστυχώς ήταν το Εθνικό Μέτωπο. Το Εθνικό Μέτωπο έλεγε «εμείς είμαστε το κόμμα του λαού, των εργατών, των επισφαλών, των αδύναμων». Και με αυτόν τον τρόπο, η τάξη που διαλύθηκε από τον λόγο της Αριστεράς, ανασυντίθεται με τη μεσολάβηση της ψήφου για την Ακροδεξιά. Η ρητορική της Ακροδεξιάς κατόρθωσε να το συλλάβει αυτό πολύ καλά. Η Ακροδεξιά δεν σταμάτησε να λέει «είμαστε το κόμμα του λαού, είμαστε εμείς που εκπροσωπούμε τα συμφέροντα του λαού». Προφανώς, αυτό ανασυνέθετε ένα «εμείς» απέναντι σε «αυτούς», αλλά ο ορισμός του «εμείς» και ο ορισμός του «αυτοί» άλλαξε. Δεν ήταν πια «εμείς οι εργατική τάξη» απέναντι στους «αστούς». Ήταν «εμείς ο Γαλλικός λαός» απέναντι «στους μετανάστες και στις παγκοσμιοποιημένες ελίτ που επιτρέπουν τη μετανάστευση». Επομένως, υπάρχει πάντοτε ένα «εμείς» και ένα «αυτοί». Όμως το «εμείς» και το «αυτοί» δεν είναι πια το ίδιο. Το περιεχόμενο της Αριστεράς αντικαταστάθηκε από ένα περιεχόμενο της Ακροδεξιάς. Υπήρξε, με άλλα λόγια, ένας εκφασισμός της γαλλικής πολιτικής, όπως

είδαμε αργότερα και στην Ιταλία, στη Γερμανία, σήμερα στη Σουηδία.

Το ζήτημα της μετανάστευσης έγινε κεντρικό, γιατί η Αριστερά δεν μπόρεσε να δημιουργήσει ένα συλλογικό πλαίσιο. Τον Μάη του '68 στη Γαλλία, η Αριστερά μπόρεσε να κατασκευάσει ένα πλαίσιο σκέψης για να κατανοήσει τη νέα κατάσταση. Τον Μάη του '68 και τα χρόνια που ακολούθησαν, υπήρξε ένα πολύ ωραίο σλόγκαν στις διαδηλώσεις στη Γαλλία που έλεγε «Γάλλοι εργάτες, μετανάστες εργάτες, ίδια αφεντικά, ίδια αγώνες». Ήταν ένα πλαίσιο που επέτρεπε να ενωθούν οι λευκοί Γάλλοι εργάτες με τους μη λευκούς μετανάστες. Η Αριστερά μπορούσε να προτείνει ένα συνδικαλιστικό και πολιτικό πλαίσιο ικανό να ενώσει τα διαφορετικά στρώματα του κόσμου της εργασίας. Αργότερα, αντίθετα, η Αριστερά ήταν ανίκανη να κατασκευάσει ένα τέτοιο πλαίσιο, γιατί είχε καταστρέψει την ιδέα της τάξης. Δεν μπορούσε πλέον να διαμορφώσει ένα πλαίσιο που θα επέτρεπε να αντιμετωπίσει αυτές τις δυσκολίες. Βλέπουμε ότι στη Σουηδία, στην Ιταλία, στη Γαλλία, στην Ισπανία, το ερώτημα της μετανάστευσης έχει γίνει κεντρικό θέμα και είναι αυτό που δίνει ώθηση στην Ακροδεξιά. Γιατί η Αριστερά δεν ξέρει να κατασκευάσει μια κατάλληλη ρητορική –δεν λέω ότι το ζήτημα είναι απλό, αλλά λέω ότι πρέπει να κατασκευάσουμε ένα πλαίσιο με όρους κοινωνικών τάξεων και να προσπαθήσουμε να σκεφτούμε την κατάσταση, αντί να λέμε ότι το μόνο που έχουμε είναι η ατομική ευθύνη.

Ο μετασχηματισμός της εργασίας, ως άλλος ένας παράγοντας διάλυσης της εργατικής ταυτότητας

Θα ήθελα ωστόσο να προσθέσω κάτι σε σχέση με τον μετασχηματισμό της ίδιας της εργασίας. Η μητέρα μου άρχισε να εργάζεται σε ένα εργοστάσιο το 1970 και δούλευε εκεί για 15-17 χρόνια. Σε αυτό το εργοστάσιο υπήρχαν 1700 εργάτες. Μέσα σε αυτούς τους 1700, οι 500 ήταν μέλη της CGT, του συνδικάτου που ήταν κοντά στο Κομμουνιστικό Κόμμα. Εννοώ, ότι 500 είχαν την κάρτα του

**Η τάξη διαλύεται
όχι μόνο από την
πολιτική ρητορική,
αλλά και από
τον μετασχηματισμό
της εργασίας.**

συνδικάτου, υπήρχαν όμως και άλλα συνδικάτα, υπήρχαν οι υποστηρικτές του συνδικάτου [που δεν ήταν μέλη]. Συνολικά, ήταν μια πολύ σημαντική συνδικαλιστική και πολιτική δύναμη. Υπήρχαν απεργίες πολύ μεγάλης διάρκειας και με μεγάλη συμμετοχή, υπήρχε καταστολή. Το 1978 ένας εργάτης σκοτώθηκε -η μητέρα μου το θυμόταν πολύ καλά- ενώ βρισκόταν μπροστά στο εργοστάσιο σε μια απεργιακή κινητοποίηση. Αυτό σημαίνει ότι ήταν ένα κίνημα ισχυρό, το οποίο το φοβόταν η εργοδοσία, γι' αυτό και επιστράτευε την καταστολή, με γεγονότα όπως αυτό που πυροβόλησαν τον εργάτη. Το εργοστάσιο έκλεισε τη δεκαετία του '80, αρχές της δεκαετίας του '90, οι εργάτες διαλύθηκαν, έφυγαν με σύνταξη. Όλα τα εργοστάσια εκεί γύρω έκλεισαν επίσης, επομένως αυτός ο κόσμος της εργασίας, των εργοστασίων, ο κόσμος που είχε μια εργατική και συνδικαλιστική και πολιτική ταυτότητα, μια ταυτότητα αντίστασης, εξαφανίστηκε. Γιατί όταν τα εργοστάσια κλείνουν, χάνονται οι εργάτες, χάνονται επίσης και τα μέλη των σωματείων. Οι παλιοί εργάτες έγιναν συνταξιούχοι ή άνεργοι, δεν ήταν πια μαζί και δεν έβρισκαν δουλειά στα τριγύρω εργοστάσια. Όλα τα εργοστάσια έκλεισαν το ένα μετά το άλλο. Το ίδιο και τα παιδιά και τα εγγόνια αυτών των εργατών, που ήταν συνδικαλισμένοι, που κινητοποιούνταν. Επομένως, η σχέση τους με την πολι-

τική και την κοινωνική αντίσταση αλλάζει. Στην πραγματικότητα, ατομικοποιούνται από την ίδια την κατάσταση. Η τάξη διαλύεται όχι μόνο από την πολιτική ρητορική, αλλά και από τον μετασχηματισμό της εργασίας.

Δεν προσπαθώ να πλέξω ένα εγκώμιο του εργοστασίου του παρελθόντος, γιατί και στα εργοστάσια όπου δούλευε η μητέρα μου τη δεκαετία του '70 και του '80 οι συνθήκες δουλειάς ήταν πολύ σκληρές. Όμως υπήρχε η δυνατότητα συνδικαλιστικής οργάνωσης για να αντισταθούν. Σήμερα, οι εργαζόμενοι στην Amazon ή στην κατ' οίκον φροντίδα -ο άντρας και η γυναίκα αυτού του ζευγαριού- δεν μπορούν πια να συνδικαλιστούν, δεν μπορούν να κινητοποιηθούν, υπόκεινται σε πολύ δύσκολες συνθήκες εργασίας, χωρίς να μπορούν να προσπαθούν να τις αλλάξουν.

Το παράδειγμα της εφοδιαστικής αλυσίδας

ΑνΜ: Και κοινωνικά, εννοείτε.

ΝτΕρ: Ναι, κοινωνικά. Σήμερα, υπάρχει ανεργία. Οι άνεργοι απέχουν, δεν ψηφίζουν ή, αν ψηφίζουν, ψηφίζουν υπέρ του Εθνικού Μετώπου. Σήμερα, οι κοινωνιολόγοι της εργασίας μας λένε ότι περίπου το 20% αυτού που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως εργατική τάξη, εργάζεται στα logistics, στην εφοδιαστική αλυσίδα, π.χ. στις αποθήκες της Amazon, ως κούριερ, ως διανομείς της Amazon, όλα τα επαγγέλματα της εφοδιαστικής αλυσίδας. Όταν δουλεύεις σε μια αποθήκη της Amazon, είναι πολύ δύσκολο να συνδικαλιστείς, γιατί κάθε φορά που υπάρχει μια απόπειρα οργάνωσης, υπάρχει άμεση καταστολή. Οι εργάτες χτυπάνε κάρτα, δεν

μπορούν ούτε να μιλήσουν. Η εργασία είναι απομονωμένη, αυτοματοποιημένη.

Δείτε την ταινία του Κεν Λόουτς «Δυστυχώς απουσιάζατε»⁸. Σε αυτή βλέπουμε ένα ζευγάρι της εργατικής τάξης, της βρετανικής εργατικής τάξης του σήμερα. Ο άνδρας της εργατικής τάξης είναι κάποιος που οδηγεί ένα μικρό φορτηγάκι για να μοιράζει πακέτα της Amazon και η γυναίκα είναι κατ' οίκον φροντίστρια σε ηλικιωμένους, που δεν μπορούν να διαβιώσουν αυτόνομα. Οι συνθήκες της δουλειάς του άνδρα που είναι διανομέας είναι τρομακτικές. Βρίσκεται συνεχώς αντιμέτωπος με την απειλή να χάσει τη δουλειά του. Η δουλειά είναι δύσκολη, αλλά δεν μπορεί να διαμαρτυρηθεί γιατί θα τη χάσει. Και η γυναίκα που είναι κατ' οίκον φροντίστρια το ίδιο. Πρέπει να περνά 30 λεπτά με τους ηλικιωμένους που φροντίζει, αλλά όχι περισσότερο. Επομένως είναι πολύ δύσκολο, αυτά είναι εξαντλητικά επαγγέλματα. Δεν προσπαθώ να πλέξω ένα εγκώμιο του εργοστασίου του παρελθόντος, γιατί και στα εργοστάσια όπου δούλευε η μητέρα μου τη δεκαετία του '70 και του '80 οι συνθήκες δουλειάς ήταν πολύ σκληρές. Όμως υπήρχε η δυνατότητα συνδικαλιστικής οργάνωσης για να αντισταθούν. Σήμερα, οι εργαζόμενοι στην Amazon ή στην κατ' οίκον φροντίδα -ο άντρας και η γυναίκα αυτού του ζευγαριού- δεν μπορούν πια να συνδικαλιστούν, δεν μπορούν να κινητοποιηθούν, υπόκεινται σε πολύ δύσκολες συνθήκες εργασίας, χωρίς να μπορούν να προσπαθούν να τις αλλάξουν⁹.

Παρακολούθησα στο Παρίσι την *avant-première* προβολή της ταινίας. Κάποιος ρώτησε τον Κεν Λόουτς τι μπορούμε να κάνουμε. Η απάντησή του ήταν να οργανώσουμε συνδικάτα και να γίνουμε μέλη στα συνδικάτα. Έχει δίκιο, βέβαια. Αλλά είναι πολύ πιο δύσκολο να το κάνουμε από ό,τι να το πούμε. Γιατί, αν οργανώσει κάποιος ένα συνδικάτο, θα δει αυτόματα την πόρτα εξόδου του εργοστασίου και θα είναι άνεργος. Και βλέπουμε τι συνεπάγεται σήμερα αυτό στην άλλη ταινία του Κεν Λόουτς, που

8 Πρωτότυπος τίτλος "Sorry We Missed You", κυκλοφόρησε το 2019.

9 Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι τα τελευταία χρόνια, και ιδίως από την περίοδο της πανδημίας και μετά, έχει αρχίσει να υπάρχει σημαντική κινητικότητα, ιδίως μετά την ίδρυση σωματείου, αλλά και μια σειρά από απεργιακές κινητοποιήσεις σε σειρά χωρών όπου υπάρχουν εγκαταστάσεις της Amazon, ακόμα και πολύ πρόσφατα. Για την ιστορία των προσπαθειών αυτών βλ. και Boewe, Jörn, Schulten, Johannes, *The Long Struggle of the Amazon Employees. Laboratory of Resistance: Union Organising in E-Commerce Worldwide*, Brussels, Rosa Luxemburg Stiftung, 2nd edition, 2019.

λέγεται «Εγώ, ο Ντάνιελ Μπλέικ»¹⁰. Αυτή μιλά για έναν άνεργο στη Μεγάλη Βρετανία και τα διοικητικά εμπόδια που αντιμετωπίζει για να συμπληρώσει τα χαρτιά του, να βρει μια απασχόληση, παρά την κακή κατάσταση της υγείας του, σε βαθμό που παθαίνει μια καρδιακή κρίση εξαιτίας αυτών των βίαιων διοικητικών εμποδίων από το κράτος και πεθαίνει. Μου αρέσουν πολύ οι ταινίες του Κεν Λόουτς γιατί δείχνουν ακριβώς ποια είναι η κοινωνική κατάσταση. Γιατί λέμε ότι είναι πολύ δύσκολο να δουλεύει κανείς στην Amazon, το ξέρουμε. Αλλά όταν βλέπουμε σε μια ταινία την πραγματική καθημερινή ζωή των ανθρώπων αυτών, καταλαβαίνουμε το βαθμό της σκληρότητας και της δυσκολίας και ότι είναι αδύνατο σήμερα να διαμαρτυρηθεί κανείς απέναντι σε αυτές τις συνθήκες εργασίας.

Η καταστολή των διαδηλώσεων και η κυβέρνηση Μακρόν

Αν, όπως σας είπα το 20% αυτού που μπορούμε να θεωρήσουμε εργατική τάξη, κόσμο της εργασίας, δουλεύει στην εφοδιαστική αλυσίδα, αυτό σημαίνει ότι οι δυνατότητες οργάνωσης είναι πολύ αδύναμες για ένα σημαντικό κομμάτι των εργαζομένων. Και ποια είναι η μόνη δυνατότητα για να υπερασπιστούν τον εαυτό τους, για να διαμαρτυρηθούν; Ε λοιπόν είναι το να ψηφίσουν Εθνικό Μέτωπο. Ή, να απέχουν, να μην ψηφίσουν ποτέ για κανέναν. Και έτσι ξαφνικά ξεσπάνε οι εξεγέρσεις στους δρόμους, όπως είδαμε στα «Κίτρινα Γιλέκα», όπου όλοι αυτοί οι ξεχασμένοι, περιφρονημένοι άνθρωποι, που υφίστανται αυτή την κακομεταχείριση, βγήκαν στο δρόμο για να φωνάξουν «αρκετά» και άρχισαν να συγκρούονται με την αστυνομία.

Το κίνημα δέχτηκε βίαιη καταστολή από την αστυνομία, από τη γαλλική κυβέρνηση. Υπήρξαν 36 άτομα που έχασαν το μάτι τους,

δεκάδες τραυματίστηκαν σοβαρά, έσπασαν την οδοντοστοιχία τους, χιλιάδες τραυματίστηκαν, εκατομμύρια υπέστησαν ελέγχους στο δρόμο, απλά γιατί είχαν μαζί τους κολλύρια για τα δακρυγόνα. Αν κανείς είχε κάτι τέτοιο στην τσέπη του, η αστυνομία του απέδιδε βίαιη πρόθεση και κινδύνευε να καταδικαστεί σε 6 μήνες φυλακή, γιατί είχε μαζί του φυσιολογικό ορό. Εγώ, όταν πάω σε μια διαδήλωση στη Γαλλία παίρνω μαζί μου φυσιολογικό ορό, γιατί υπάρχει συστηματική κρατική καταστολή. Πολλές φορές, χωρίς να έχεις φτάσει στη διαδήλωση, χωρίς αυτή να έχει ακόμα ξεκινήσει, μπορεί παρ' όλα αυτά να αντιμετωπίσεις σύννεφα από δακρυγόνα. Οι αστυνομικοί ξεκινούν να επιτίθενται με τα γκλομπ χωρίς κανέναν λόγο. Η κυβέρνηση του Εμανουέλ Μακρόν είναι από τις πιο καταπιεστικές και τις πιο βίαιες της γαλλικής ιστορίας από την εποχή του πολέμου στην Αλγερία¹¹. Παρουσιαζόταν πάντοτε ως ένας κεντρώος, ένα δημοκράτης... Είναι ένας δημοκράτης που έχει οδηγήσει σε πολύ σοβαρούς τραυματισμούς εκατοντάδες ανθρώπους, που εμποδίζει τις διαμαρτυρίες.

ΑνΜ: Είναι χειρότερος και από τους παλιούς γκωλικούς δηλαδή

ΝτΕρ: Χειρότερος από τον Σαρκοζί. Εγώ σήμερα φοβάμαι να πάω σε μια διαμαρτυρία, γιατί είναι επικίνδυνο για κάποιον σαν εμένα. Αν κάποιος σαν κι εμένα φοβάται να πάει σε μια συγκέντρωση, αυτό σημαίνει ότι υπάρχει πρόβλημα για τη δημοκρατία στη Γαλλία. Όλοι οι φίλοι μου, ανεξάρτητα από την ηλικία τους, φοβούνται να συμμετάσχουν σε διαμαρτυρίες. Κάποιος ηλικιωμένος δεν μπορεί να πάει, κάποιος που θέλει να πάει με τα παιδιά του δεν μπορεί να το κάνει, κάποιος ανάπηρος δεν μπορεί να πάει, κάποιος που είναι μετανάστης δεν μπορεί να πάει. Επομένως, μια πολύ μεγάλη μερίδα της κοινωνίας που θα ήθελε να συμμετάσχει σε διαμαρτυρίες, της απαγορεύεται. Φοβάται. Εγώ φοβάμαι.

¹⁰ Πρωτότυπος τίτλος «I, Daniel Blake», κυκλοφόρησε το 2016.

¹¹ Κατά τη διάρκεια του πολέμου στην Αλγερία, πολύ συχνά οι διαδηλώσεις των Αλγερινών (FLN) αλλά και Γάλλων δέχτηκαν βίαιη καταστολή. Η πιο σημαντική ίσως τέτοια περίπτωση είναι η καταστολή της διαμαρτυρίας που διοργάνωσε το FLN στις 17 Οκτωβρίου του 1961, που κατέληξε σε λουτρό αίματος. Οι θάνατοι Αλγερινών μόνο εκείνη τη νύχτα υπολογίζονται μεταξύ 38 και 98, ενώ αν υπολογίσει κανείς τις προηγούμενες και επόμενες εβδομάδες οι θάνατοι ενδέχεται να φτάνουν τους 300 μέσα σε 2-3 μήνες. Μια λογοτεχνική περιγραφή της νύχτας εκείνης, αλλά και ευρύτερα της εποχής, μπορεί να βρει στο νουάρ μυθιστόρημα του Thomas Cantaloube, *Ρέκβιεμ για μια Δημοκρατία*, μτφρ. Δημήτρης Δημακόπουλος, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα, 2021. Για την ιστορία, πρέπει επίσης να αναφερθεί ότι ο Εμανουέλ Μακρόν υπήρξε ο πρώτος πρόεδρος που συμμετείχε σε επίσημη εκδήλωση μνήμης για το συγκεκριμένο γεγονός το 2021, αναγνωρίζοντας «ασυγχώρητα εγκλήματα για τη Δημοκρατία».

Η αυτονομία των κινήματων και η συνάρθρωση σε ένα συλλογικό εγχείρημα

ΑνΜ: Νομίζω ότι είναι η κατάλληλη στιγμή να σας κάνω την εξής ερώτηση. Το έχουμε συζητήσει μεταξύ μας και εκφράζει και μια προσωπική πολιτική αγωνία. Είπατε στη διάλεξή σας ότι καμία διάκριση του κόσμου δεν είναι πιο αληθής έναντι μιας άλλης. Μιλήσατε για τις πολλαπλές διαιρέσεις της κοινωνίας, φέρνοντας το παράδειγμα της μαύρης εργάτριας γυναίκας. Για να σας ρωτήσω θα αναφέρω ενδεικτικά σύγχρονα και πιο παραδοσιακά κινήματα: το εργατικό, το φεμινιστικό, το lgbtq+, το κίνημα ειρήνης, το κίνημα νεολαίας, το οικολογικό, το αντιρατσιστικό, το αντιαποικιοκρατικό κ.λπ. Πιστεύετε γενικότερα πως είναι δυνατόν να συγκροτηθεί ένα πολιτικό υποκείμενο στη βάση της συνάντησης αυτών των κατακερματισμένων «εμείς» σε ένα πρόγραμμα συνολικής χειραφέτησης και κοινωνικού μετασχηματισμού; Θα μπορούσε η Αριστερά της εποχής μας να προσβλέπει βάσιμα προς μια τέτοια κατεύθυνση; Και αν ναι, θα μπορούσε μια τέτοια Αριστερά να ανακτήσει τη χαμένη ηγεμονία στις σύγχρονες κοινωνίες; Να δώσει ξανά φωνή σε εκείνους που δεν έχουν πια πραγματική φωνή;

ΝτΕρ: Θα ήθελα να μπορώ να συμφωνήσω με αυτό που λέτε. Όταν επιμένω στον πολυκερματισμό του κοινωνικού κόσμου είναι γιατί υπάρχει πάντα στη σκέψη της Αριστεράς που έχει ως αφετηρία τον μαρξισμό η ιδέα ότι η κοινωνική διαίρεση σε τάξεις δεν είναι μόνο η πιο σημαντική, είναι και η μόνη που μετρά. Σήμερα ξέρουμε ότι το φεμινιστικό κίνημα έχει την αυτονομία του, δεν μπορεί να αφεθεί να απορροφηθεί από την ιδέα της κοινωνικής τάξης. Η διαίρεση στη βάση του φύλου, το κίνημα lgbt, το αντιρατσιστικό κίνημα είναι κινήματα που έχουν τη δική τους νομιμοποίηση και τις δικές τους διεκδικήσεις, τις δικές τους θεωρητικές και πολιτικές αναφορές και τη δική τους ιστορία. Καθένα από αυτά τα κινήματα έχει τη δική του ιστορία. Και κανείς δεν μπορεί να πει σε ένα κίνημα ότι «δεν είστε πραγματικό κίνημα», «τα ερωτήματα που θέτετε δεν είναι πραγματικά ερωτήματα». Από τη στιγμή που διαμορφώνονται ομάδες για να θέσουν πολιτικά ερωτήματα, δεν μπορούμε να πούμε στις ομάδες αυτές ότι «αυτό

Καθένα από αυτά τα κινήματα έχει τη δική του ιστορία. Και κανείς δεν μπορεί να πει σε ένα κίνημα ότι «δεν είστε πραγματικό κίνημα», «τα ερωτήματα που θέτετε δεν είναι πραγματικά ερωτήματα». Από τη στιγμή που διαμορφώνονται ομάδες για να θέσουν πολιτικά ερωτήματα, δεν μπορούμε να πούμε στις ομάδες αυτές ότι «αυτό που λέτε δεν έχει σημασία, το μόνο ζήτημα που μετράει είναι το εργατικό».

που λέτε δεν έχει σημασία, το μόνο ζήτημα που μετράει είναι το εργατικό».

Μάλιστα πρόσφατα στη Γαλλία μαρξιστές κοινωνιολόγοι επανέλαβαν αυτό ακριβώς. Ότι η κυρίαρχη διαίρεση είναι η ταξική. Το βιβλίο μου ήρθε ασφαλώς να πει ότι δεν πρέπει να αγνοούμε το εργατικό, το ταξικό ζήτημα, ότι είναι θεμελιώδες και ότι η Ακροδεξιά πήρε σήμερα κεφάλι και ευημερεί, ακριβώς επειδή η Αριστερά έχει ξεχάσει αυτό το θέμα. Ωστόσο, το βιβλίο μου διαβάστηκε, ιδίως στη Γερμανία, ως μια έκκληση να ξεχάσουμε τους άλλους αγώνες, για να επιστρέψουμε στην εργατική τάξη και μόνο. Όμως αυτό δεν ήταν καθόλου αυτό που έλεγα. Αυτό που έλεγα ήταν ρητά ότι κάθε αγώνας έχει τη νομιμοποίησή του, δεν πρέπει να θεωρούμε ότι οι φεμινιστικοί αγώνες, οι αγώνες του lgbt κινήματος, οι αντιρατσιστικοί αγώνες, καθένας από τους αγώνες αυτούς έχουν μικρότερη σημασία. Κάθε κίνημα έχει φυσικά την τάση να θεωρεί ότι το ίδιο, η δική του οπτική κοινωνικής διαίρεσης είναι η πιο αληθινή, η πιο βάσιμη, η πιο σημαντική. Όμως, αν κοιτάξουμε το σύνολο των κινήματων, κάθε κίνημα έχει τη νομιμοποίησή του και τη σημασία του. Αυτή λοιπόν η ανάγνωση του βιβλίου μου ήταν λάθος.

Τώρα, αν θεωρήσουμε ότι υπάρχουν περισσότερες κοινωνικές καταταμήσεις, περισσότεροι τρόποι να πει κανείς «εμείς» – «εμείς οι εργάτες», «εμείς οι γυναίκες», «εμείς οι ομοφυλόφιλοι», «εμείς οι μαύροι», «εμείς οι μετανάστες» κ.λπ. – αν λοιπόν υπάρχουν πολλοί τρόποι να πούμε «εμείς», η ερώτηση

που θέτετε είναι αν είναι δυνατόν να συμφιλιώσουμε όλα αυτά τα κινήματα σε ένα είδους συνολικό κίνημα. Να τεθούν κάτω από ένα συλλογικό εγχείρημα αυτά τα «εμείς». Αφαιρετικά, αυτό θα ήταν το ιδανικό. Αλλά προφανώς μπορούμε να φανταστούμε ένα μεγάλο κίνημα που ενώνει όλες τις αντιστάσεις, όλες τις αντιπαραθέσεις, όλες τις ομάδες που κινητοποιούνται.

Είναι ο ρόλος ενός πολιτικού κόμματος, πιστεύω, να γίνει η εστία, ο τόπος όπου το σύνολο των κινήματων αυτών θα μπορούν να εκπροσωπούνται στον πολιτικό χώρο. Κάθε κίνημα έχει την αυτονομία του και τις διεκδικήσεις του και ένα πολιτικό κόμμα θα έπρεπε να είναι το χωνευτήρι, η στέγη, όπου όλα αυτά τα κινήματα μπορούν να εκπροσωπούνται.

Είναι ένα όμορφο όνειρο, που μπορεί βέβαια να πραγματοποιηθεί. Για παράδειγμα το 1968 στη Γαλλία και στα χρόνια που ακολούθησαν υπήρχαν 10 εκατομμύρια εργάτες σε απεργία, η γέννηση ενός μεγάλου φεμινιστικού κινήματος, η γέννηση του ομοφυλοφιλικού κινήματος, τα οικολογικά κινήματα, τα κινήματα συμπαράστασης στους μετανάστες κ.λπ. Επομένως, το 1968 είναι η συνάθροιση αυτών των κινήματων, περιέλαβε όλα αυτά τα κινήματα, που δεν ήταν απαραίτητα φιλικά μεταξύ τους. Το Κομμουνιστικό Κόμμα και η CGT κυνηγούσαν τις γυναίκες, τις φεμινίστριες και τους ομοφυλόφιλους από τις πρώτες πορείες. Όλοι λοιπόν ήταν εκεί στο ίδιο σημείο, αλλά δεν ήταν απλό. Παρ' όλα αυτά, αν και αυτή η συνύπαρξη ήταν συγκρουσιακή, ωστόσο υπήρχε αυτός ο γενικός αναβρασμός. Εγώ πιστεύω ότι ένα κίνημα σαν αυτό του 1968 διαρκεί 3 μήνες, διαρκεί 2 χρόνια, δεν μπορεί να διαρκέσει για πάντα. Έρχεται μια στιγμή που η κινητικότητα πέφτει ξανά και κάθε κίνημα ξαναβρίσκει την αυτονομία του, την ανεξαρτησία του. Είναι ο ρόλος ενός πολιτικού κόμματος, πιστεύω, να γίνει η εστία, ο τόπος όπου το σύνολο των κινήματων αυτών θα μπορούν να εκπροσωπούνται στον πολι-

τικό χώρο. Κάθε κίνημα έχει την αυτονομία του και τις διεκδικήσεις του και ένα πολιτικό κόμμα θα έπρεπε να είναι το χωνευτήρι, η στέγη, όπου όλα αυτά τα κινήματα μπορούν να εκπροσωπούνται.

Δεν είναι απλό. Βλέπουμε για παράδειγμα σήμερα στη Γαλλία, ότι ο φεμινισμός δεν είναι ο φεμινισμός, αλλά περισσότεροι φεμινισμοί, που έχουν για παράδειγμα διαφορετικές προσεγγίσεις στο θέμα του δικαιώματος να φορά μια γυναίκα μαντίλα. Κάποιες φεμινίστριες υποστηρίζουν ότι πρέπει να απαγορευτεί ενώ άλλες λένε ότι δεν μπορούμε να εμποδίσουμε τις γυναίκες να ντύνονται όπως θέλουν. Το ίδιο σε ό,τι αφορά τους εργαζόμενους και τις εργαζόμενες στο σεξ. Αναγνωρίζεται η πορνεία ως επάγγελμα, με κοινωνική ασφάλιση, σύνταξη κ.λπ. ή λέμε ότι είναι εκμετάλλευση των γυναικών και επομένως πρέπει να απαγορεύεται; Στη Γαλλία υπήρξε νόμος να διώκονται οι πελάτες. Επομένως δεν έχουμε έναν φεμινισμό, αλλά ρεύματα του φεμινισμού που αντιπαρατίθενται το ένα στο άλλο πολύ σκληρά, που επιτίθενται και μάχονται το ένα το άλλο, ακόμα και σωματικά. Ας πάρουμε ως ένα ακόμα παράδειγμα τα δικαιώματα των διεμφυλικών. Ένα μέρος των φεμινιστριών λένε «εμείς δεν θέλουμε οι τρανσέξουαλ να είναι μαζί μας, γιατί δεν είναι αληθινές γυναίκες», ενώ άλλες φεμινίστριες λένε ότι αν αυτοπροσδιορίζονται ως γυναίκες θέλουμε να τις εντάξουμε στο φεμινιστικό κίνημα.

Φέρνω αυτό το παράδειγμα του φεμινισμού γιατί εκεί βλέπουμε ξεκάθαρα τις διαιρετικές γραμμές στο εσωτερικό του κινήματος. Επομένως, το ερώτημα είναι όχι μόνο πώς θα μπορέσουμε να συγκεράσουμε το αντιρατσιστικό, το εργατικό, το φεμινιστικό κίνημα μεταξύ τους, αλλά και τι θα κάνουμε όταν στο εσωτερικό του εργατικού κινήματος και κάθε κινήματος υπάρχουν διαιρέσεις; Ένα προοδευτικό πολιτικό κόμμα που θέλει να εκπροσωπήσει όλα τα κινήματα, ποιο ρεύμα του φεμινισμού θα διαλέξει; Τις φεμινίστριες που θέλουν να απαγορεύσουν την πορνεία ή τις φεμινίστριες που θέλουν να δώσουν κοινωνικά δικαιώματα στα εκδιδόμενα πρόσωπα; Είναι μια δύσκολη ερώτηση. Εγώ έχω απάντηση προσωπικά. Η ελευθερία, τα δικαιώματα, με οδηγούν να πω ότι είμαι ένας άντρας που δεν έχει γνώμη στο τι κάνει μια γυναίκα. Αλλά τα ερωτήματα εδώ είναι

εξαιρετικά σύνθετα και γι' αυτό η ιδέα ότι θα μπορούσαμε να συνενώσουμε όλα τα κινήματα που λένε «όχι» είναι ένα όνειρο, γιατί υπάρχουν διαφορετικά «εμείς» και υπάρχουν επίσης και διαφορετικά «εμείς» αλληλοσυγκρουόμενα στο εσωτερικό κάθε κινήματος. Φουκώ έχει πει πολύ ενδιαφέροντα πράγ-

Πρέπει να απαρνηθούμε την ιδέα της πολιτικής ως μιας μεγάλης ομοιογενούς συνεχόμενης ιστορικής ροής, ως μιας χρονικότητας μοναδικής και ομοιογενούς όπου όλα ακολουθούν το ίδιο ρεύμα και συμβαίνουν στον ίδιο πολιτικό χρόνο. Η πολιτική είναι κινήματα, πολιτικοποιήσεις, πολιτικές απαντήσεις στα προβλήματα, οι οποίες προσπαθούν να ασκήσουν κριτική στο παρόν. Αν κάνετε κριτική στο παρόν από την οπτική των γυναικών, των φυλακισμένων, των ψυχικά ασθενών, θα έχετε διαφορετικές κριτικές και κατ' επέκταση διαφορετικά παρόντα.

ματα γι' αυτό που συζητάμε. Ότι πρέπει να απαρνηθούμε την ιδέα της πολιτικής ως μιας μεγάλης ομοιογενούς συνεχόμενης ιστορικής ροής, ως μιας χρονικότητας μοναδικής και ομοιογενούς όπου όλα ακολουθούν το ίδιο ρεύμα και συμβαίνουν στον ίδιο πολιτικό χρόνο. Η πολιτική είναι κινήματα, πολιτικοποιήσεις, πολιτικές απαντήσεις στα προβλήματα, οι οποίες προσπαθούν να ασκήσουν κριτική στο παρόν. Αν κάνετε κριτική στο παρόν από την οπτική των γυναικών, των φυλακισμένων, των ψυχικά ασθενών, θα έχετε διαφορετικές κριτικές και κατ' επέκταση διαφορετικά παρόντα. Η γενική ικανότητα άσκησης κριτικής υπονοεί ότι αν ο καθένας βλέπει ένα πολιτικό και κοινωνικό παρόν, τότε υπάρχουν διαφορετικά παρόντα και αυτά δεν είναι δυνατόν να ομογενοποιηθούν. Η ετερογένεια των πολιτικών χρονικοτήτων καθιστά πολύ δύσκολο το να σκεφτούμε ότι θα μπορέσουμε να ενώσουμε αυτές τις χρονικότητες σε ένα μοναδικό, ομοιογενές παρόν. Αυτό προσπαθούν να κάνουν τα κινήματα που αποκαλούμε λαϊκιστικά. Η πολύ αγαπη-

μένη μου φίλη, η Σαντάλ Μουφ, σκέφτεται τον λαό...

Ο λαϊκισμός και η προσπάθεια συνάρθρωσης των διαφορετικών κινήματων σε μια αλυσίδα

ΑνΜ: Κρύβοντας τις αντιθέσεις κάτω από το χαλί έτσι;

ΝτΕρ: Όχι, γιατί για τη Σαντάλ Μουφ, ο λαός δεν είναι κάτι που υπάρχει στην πραγματικότητα, αλλά κάτι που κατασκευάζεται από τη συνάρθρωση των διαφορετικών κινήματων μέσα σε μια αλυσίδα, σε ένα συνονθύλευμα που κατασκευάζει τον λαό. Το πρόβλημα με αυτό είναι ότι είναι μια πολύ ωραία ιδέα, αλλά δεν κατάλαβα ποτέ πώς παράγεται αυτή η συνάρθρωση για να κατασκευάσει έναν λαό. Αν υπάρχει μια συνάρθρωση, είμαι υπέρ της. Όμως η συνάρθρωση δεν επιλύει τα προβλήματα αυτά που επισημάναμε και δεν μπορούμε να θεωρήσουμε την έννοια του λαού ως αποτέλεσμα των διαφορετικών κινήματων, γιατί αυτά τα διαφορετικά κινήματα δεν είναι δυνατόν να συναρθρωθούν και δεν θέλουν να συναρθρωθούν μεταξύ τους.

Κι αν προσπαθήσουμε να κάνουμε αυτό που λέμε διαθεματικότητα, δηλαδή να ενώσουμε τα κινήματα – το φεμινιστικό κίνημα, το εργατικό κίνημα, το αντιρατσιστικό κίνημα – αν επιδιώξουμε ένα κίνημα που τα ενώνει όλα αυτά, στο τέλος θα μείνουμε με 10-15 άτομα. Ίσως γιατί όταν βάλουμε όλους αυτούς τους ανθρώπους μαζί, θα υπάρξει αμέσως ρήξη. Το 2016, το κίνημα που λεγόταν *Nuit debout* στην *Place De La République* συγκέντρωνε μερικές εκατοντάδες άτομα που συγκεντρώνονταν στην πλατεία. «Είμαστε οι λαός», ισχυρίζονταν. Ήταν 500 άτομα στην πλατεία που έλεγαν «είμαστε ο λαός». Άνθρωποι που δουλεύουν στο θέατρο, διδάκτορες στις κοινωνικές επιστήμες – υποστηρίζω τους ανθρώπους αυτούς, είναι οι φίλοι μου – αλλά έλεγαν «είμαστε ο λαός», ενώ την ίδια στιγμή ο λαός στη Βόρεια Γαλλία ψήφιζε για το Εθνικό Μέτωπο. Δεν ήταν ο λαός, ήταν ένα κίνημα που διασπάστηκε πολύ γρήγορα. Οι φεμινίστριες θέλησαν να κάνουν «μη μικτές» συγκεντρώσεις, μόνο με

γυναίκες, συζητώντας διαρκώς αν οι τρανσέξουαλ θα γίνονταν δεκτές στις συγκεντρώσεις αυτές, υπήρχαν επίσης συγκεντρώσεις «μη μικτές» για τους μη λευκούς και τελικά αυτό το κίνημα που έλεγε «είμαστε ο λαός» κατέληξε σε μια σειρά από συγκεντρώσεις «μη μικτές». Καταλαβαίνω πολύ καλά την ανάγκη συγκεντρώσεων όπου οι γυναίκες μιλούν για τα προβλήματά τους, οι μη λευκοί για τα δικά τους, αλλά έφτανε μια στιγμή όπου το κίνημα δεν υπήρχε πια γιατί ήταν κατακερματισμένο σε μια ατελείωτη σειρά ξεχωριστών συγκεντρώσεων.

Βλέπουμε ότι η ιδέα της ομοιογένειας του κινήματος προσκρούει στην πραγματικότητα. Καταλήγουμε ότι η ομοιογένεια είναι αδύνατη. Δεν θέλω να είμαι πολύ απαισιόδοξος. Δεν λέω ότι στην τρέχουσα κατάσταση, η επισφάλεια, η φτώχεια δεν μπορεί να πυροδοτήσει μια μεγάλη κοινωνική έκρηξη με μεγάλες διαμαρτυρίες στη Γαλλία, στη Γερμανία, στην Ισπανία, στην Ελλάδα. Αυτό είναι πιθανό. Αλλά ξέρω επίσης ότι αυτά τα κινήματα δεν θα έχουν διάρκεια, παρ' όλο που μόλις υπέγραψα μια έκκληση μαζί με την Ανί Ερνό και άλλους διανοούμενους, καλλιτέχνες κ.λπ., για τη μεγάλη κινητοποίηση της 16ης Οκτωβρίου απέναντι στην κυβερνητική πολιτική του Μακρόν. Ξέρω όμως πολύ καλά – αν και δεν είμαι προφήτης, δεν ξέρω τι θα γίνει – ότι αυτό το κίνημα, αν υπάρξει, θα κατασταλεί. Και σε κάθε περίπτωση, είδαμε στα πρόσφατα κινήματα διαμαρτυρίας ότι κάποιος που είναι φτωχός, δεν έχει χρήματα να ζεσταθεί, δεν θα κάνει απεργία. Γιατί αν είσαι φτωχός και κάνεις απεργία, δεν θα έχεις καθόλου χρήματα. Επομένως μιλάμε για κινήματα που είναι επίσης γεμάτα αντιφάσεις και έρχονται αντιμέτωπα με τις κοινωνικές δυσκολίες. Εγώ υποστηρίζω αυτά τα κινήματα, ελπίζω ότι θα αναπτυχθούν, αλλά ξέρω επίσης ότι δεν είναι καθόλου εύκολο και πολύ πιθανό να συμβεί αυτό.

Εξάλλου, και όπου βλέπουμε να δημιουργούνται κινήματα, στη Γερμανία για παράδειγμα, οι μεγάλες συγκεντρώσεις οργανώνονται από την Ακροδεξιά. Επομένως κι αυτό είναι ένα ζήτημα. Η Αριστερά ήταν πολιτισμικά ηγεμονική – δεν λέω ότι έχει χάσει τον πολιτισμικό και διανοητικό αγώνα – αλλά η Δεξιά και η Ακροδεξιά έχουν προχωρήσει πολύ σε αυτή τη μάχη. Κι αυτό είναι δικό μας σφάλμα, συλλογικά. Δεν μπορέσαμε, ο

ΣΥΡΙΖΑ δεν μπόρεσε, οι Podemos δεν μπόρεσαν, η Die Linke δεν μπόρεσε, η La France Insoumise δεν μπόρεσε, τα σημαντικά αριστερά κινήματα δεν μπόρεσαν – το καθένα στο μέτρο της ευθύνης του, σε διαφορετικό βαθμό στη χώρα του – να οργανώσουν την απεπιθέση και να επανεφεύρουν το αριστερό κίνημα.

Η πολιτική στρατηγική των κομμάτων της Αριστεράς

ΔΚ: Μια τελευταία ερώτηση, από μια σκοπιά περισσότερο κομματική, πάνω στην κομματική ρητορική και στην εκλογική στρατηγική, αν θέλετε. Στη δημοκρατία, ευτυχώς ή δυστυχώς, πρέπει να σχηματίσουμε πλειοψηφίες. Για να έχουμε μια εκλογική νίκη της Αριστεράς, αυτός είναι ο δρόμος που πρέπει να ακολουθήσουμε. Ασκήσατε κριτική στην έννοια του λαού στη διάλεξή σας, στην προσέγγιση του «είμαστε το 99%». Την ίδια στιγμή όμως τα κόμματα της Αριστεράς ψάχνουν μια εκλογική στρατηγική που θα διαμορφώνει πλειοψηφίες. Στην Ελλάδα είδαμε το παράδειγμα του ΣΥΡΙΖΑ που είναι ίσως το μεγαλύτερο αριστερό κόμμα στην Ευρώπη σήμερα, στην κυβέρνηση για 5 χρόνια, ο οποίος προσπάθησε να απαντήσει στο κοινωνικό ζήτημα, να προστατέψει τα δικαιώματα των εργαζομένων κ.λπ., και ταυτόχρονα έθεσε και τα ζητήματα δικαιωμάτων, με το σύμφωνο συμβίωσης για τα ομόφυλα ζευγάρια, μέτρα για την έμφυλη ισότητα κ.λπ. Τι περισσότερο μπορεί να κάνει ένα κόμμα της Αριστεράς για να καταφέρει να εκφράσει και εκλογικά αυτή τη πολλαπλότητα που συζητάμε;

ΝτΕρ: Είναι δύσκολο να απαντήσω γιατί σε κάθε χώρα υπάρχουν ομοιότητες, αλλά και ιδιαιτερότητες. Έχω παρακολουθήσει από πολύ κοντά την εμπειρία του ΣΥΡΙΖΑ στην κυβέρνηση, οι φίλοι μου εδώ στην Αθήνα ή στη Θεσσαλονίκη ψηφίζουν ΣΥΡΙΖΑ και υποστηρίζουν τον ΣΥΡΙΖΑ – με πολύ κριτικό τρόπο. Όπως κι εγώ στη Γαλλία ψηφίζω την La France Insoumise, αλλά με πολύ κριτικό τρόπο επίσης. Όλες οι πλευρές που αναφέρατε είναι πολύ σημαντικές, αλλά προφανώς δεν αρκούν. Υπάρχει μέσα στις κοινωνίες ένας βαθύς συντηρητισμός, που αναδύθηκε τα τελευταία χρόνια ξανά. Πιστεύω λοιπόν ότι δεν αρκεί να κατεβαίνεις στις εκλογές.

Πρέπει επίσης να μετασχηματίσεις την αντίληψη για τον κοινωνικό κόσμο που κυριαρχεί στις χώρες μας.

Η ανεργία, η επισφάλεια, η φτώχεια δεν ευνοούν. Ένας επισφαλής εργαζόμενος δεν θα κάνει προβολές για το μέλλον. Όπως έλεγε ο Μπουρντιέ, η συνήθεια, η έξη [habitus] της επισφάλειας δεν ενθαρρύνει κάποιον να ελπίζει, να δει με αισιοδοξία το μέλλον. Για την πολιτική ενεργοποίηση πρέπει να πιστεύεις ότι υπάρχει μέλλον. Επομένως είναι πολύ σημαντικό να επανασχεδιάσουμε ένα πολιτισμικό και διανοητικό πλαίσιο, όχι μόνο με πρακτικά μέτρα – που τα υποστηρίζω, ασφαλώς, και είναι σημαντικά – αλλά χρειάζεται να επανακατασκευάσουμε ένα πολιτισμικό πλαίσιο και μια αντίληψη συλλογικότητας στην κοινωνική ζωή και για το μέλλον. Είναι πολύ δύσκολο γιατί, όπως είπα μόλις, σε μια συνθήκη επισφάλειας και φτώχειας, ανησυχίας για το μέλλον, είναι δύσκολο να κατασκευάσει κανείς ένα πλαίσιο προοδευτικό που να είναι ανοιχτό προς το μέλλον. Εκεί υπάρχουν νομίζω σημαντικά διακυβεύματα να αντιμετωπίσουμε.

Υπάρχει επίσης το δεδομένο ότι οι πολιτικοί πρέπει να είναι συνεπείς στις δεσμεύσεις τους, σε αυτά για τα οποία οι εκλογείς τους ψήφισαν. Πιστεύω ότι σε κάθε χώρα, στην Ισπανία, στη Γερμανία, στη Γαλλία ή στην Ελλάδα, δεν συνέβη πάντοτε αυτό. Για παράδειγμα, ο Ολάντ εκλέχθηκε πρόεδρος της γαλλικής δημοκρατίας. Αμέσως μόλις εξελέγη άρχισε να υιοθετεί ένα νεοφιλελεύθερο πρόγραμμα καταστροφής των δημόσιων υπηρεσιών, της κοινωνικής προστασίας, των δικαιωμάτων των εργαζομένων, των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων. Εξελέγη από τους εργαζόμενους, από την Αριστερά και μόλις εξελέγη άρχισε να καταστρέφει τις ζωές των ανθρώπων που τον είχαν ψηφίσει. Ποιο ήταν το αποτέλεσμα; Προφανώς οι άνθρωποι αυτοί έπαψαν να τον στηρίζουν. Δεν μπόρεσε να κατέβει καν στις επόμενες προεδρικές εκλογές. Και το τελικό αποτέλεσμα ήταν ότι είχαμε τον Εμανουέλ Μακρόν που συνέχισε το έργο του της καταστροφής των δημοσίων υπηρεσιών, των νοσοκομείων, των σχολείων, των συγκοινωνιών, της κοινωνικής προστασίας, των δικαιωμάτων των εργαζομένων κ.λπ.

Είναι προφανές ότι σε αυτή την κατάσταση, οι εργάτες που ψήφισαν την Αριστερά,

οι άνθρωποι που ψήφισαν την Αριστερά δεν την ψηφίζουν πια. Υπάρχει εδώ η ηθική ευθύνη των πολιτικών. Να μην εγκαταλείπουν τις δεσμεύσεις τους και να μην προδίδουν τους ψηφοφόρους τους. Αν κάποιος που ψηφίσατε, μόλις εκλεγεί σας εγκαταλείπει, δεν πρόκειται να τον ξαναψηφίσετε. Δεν θα ψηφίσετε καθόλου. Αυτό είναι μια καταστροφή για την Αριστερά.

Η ανεργία, η επισφάλεια, η φτώχεια δεν ευνοούν. Ένας επισφαλής εργαζόμενος δεν θα κάνει προβολές για το μέλλον. Όπως έλεγε ο Μπουρντιέ, η συνήθεια, η έξη [habitus] της επισφάλειας δεν ενθαρρύνει κάποιον να ελπίζει, να δει με αισιοδοξία το μέλλον. Για την πολιτική ενεργοποίηση πρέπει να πιστεύεις ότι υπάρχει μέλλον. Επομένως είναι πολύ σημαντικό να επανασχεδιάσουμε ένα πολιτισμικό και διανοητικό πλαίσιο, όχι μόνο με πρακτικά μέτρα – που τα υποστηρίζω, ασφαλώς, και είναι σημαντικά – αλλά χρειάζεται να επανακατασκευάσουμε ένα πολιτισμικό πλαίσιο και μια αντίληψη συλλογικότητας στην κοινωνική ζωή και για το μέλλον.

Βλέπω την κατάσταση στη Γαλλία, όπου η Αριστερά είναι σε μια δύσκολη θέση εξαιτίας της ιστορίας του Σοσιαλιστικού Κόμματος. Για τη μητέρα μου – τώρα έχει πεθάνει – είχε γίνει αδύνατο να προφέρει τη λέξη Αριστερά. Όλο το λεξιλόγιο της Αριστεράς το αρνιόταν, είχε τελειώσει για εκείνη, δεν ήθελε να ακούσει να μιλάνε γι' αυτό. Κατά τη γνώμη μου, βέβαια, ο Ολάντ δεν υπήρξε ποτέ μια πολύ προοδευτική Αριστερά, δεν είχα ποτέ ψευδαισθήσεις για εκείνον. Αλλά αν η Αριστερά στην Ισπανία, στη Γερμανία, στην Ελλάδα, στην Ιταλία – δείτε τι έγινε στην Ιταλία – μετά την ανάληψη της διακυβέρνησης πάρει μέτρα τεχνοκρατικά, διοικητικά, χωρίς σύνδεση με τις πραγματικότητες που βιώνουν οι άνθρωποι που τη στηρίζουν, αυτό εξηγεί γιατί σήμερα έχουμε την άνοδο της Ακροδεξιάς.

Γι' αυτό το λόγο το «είμαστε το 99%» είναι ένα ωραίο σλόγκαν, αλλά δεν είναι αλήθεια.

Δεν είμαστε το 99%. Μέσα σε αυτό το 99% υπάρχουν άνθρωποι που έχουν πολύ υψηλούς μισθούς γιατί έχουν σπουδάσει και άλλοι που είναι άνεργοι, επισφαλείς, που δουλεύουν στην Amazon. Επομένως, δεν μπορούμε να κάνουμε μια κατηγορία το 99%. Δεν είναι μια κατηγορία και δεν μπορούμε να πούμε «εμείς το 99%» γιατί είναι αδύνατο να συγκροτήσει κανείς αυτό το 99% ως ένα «εμείς» που έχει κοινά συμφέροντα. Αν κανείς επιχειρήσει να το συγκροτήσει, αυτό θα καταστραφεί αμέσως, θα κατατμηθεί.

Επομένως πρέπει κανείς να σκέφτεται με όρους ετερογενούς κινητοποίησης που θα μπορούσε να συνδυαστεί με την ψήφο σε ένα κόμμα που θα εκπροσωπεί αυτή την ετερογένεια. Αυτό μπορεί να είναι ο ΣΥΡΙΖΑ, η La France Insoumise, οι Podemos. Ωστόσο, το Podemos ας πούμε έπαιρνε 20% πριν κάποια χρόνια, σήμερα είναι στο 11-12% και είναι η Ακροδεξιά που παίρνει 18-19%. Κάτι έγινε εκεί και οι εσωτερικές διαιρέσεις στο κόμμα, τα προσωπικά συμφέροντα και οι εγωισμοί των επικεφαλής, όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα η Αριστερά να βρίσκεται σε δύσκολη κατάσταση.

Είναι πολύ σημαντικό να κατασκευάσουμε ένα πλαίσιο σκέψης, ένα διανοητικό πλαίσιο της Αριστεράς, που κατά τη γνώμη μου δεν μπορεί παρά να είναι διεθνές. Για μένα η Αριστερά είχε τα τελευταία χρόνια την τάση να αναδιπλωθεί σε εθνικό επίπεδο. Το σλόγκαν στην Ισπανία «η πατρίδα απέναντι στην κάστα» είναι ένα πολύ επικίνδυνο σλόγκαν. Γιατί το θέμα δεν είναι η πατρίδα και η κάστα, το θέμα είναι η ευρωπαϊκή Αριστερά, αν η Αριστερά γίνει εθνική, παύει να είναι Αριστερά. Η Αριστερά είναι διεθνιστική ή δεν είναι Αριστερά. Και αυτό, το μεγάλο λάθος των κομμάτων της ριζοσπαστικής Αριστεράς, των Podemos, του ΣΥΡΙΖΑ, της La France Insoumise, είναι κατά τη γνώμη μου ότι θέλησαν να σκεφτούν με όρους εθνικούς. Η εθνική Αριστερά, ο γαλλικός λαός απέναντι στις ελίτ. Αυτό είναι το ίδιο λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί η Μαρίν Λεπέν. Επομένως, αν έχετε μια ρητορική που μοιάζει σε αυτή της Ακροδεξιάς, θα βρεθείτε σε ένα πολύ επικίνδυνο πεδίο. Δεν λέω ότι οι Podemos ή η LFI είναι το ίδιο πράγμα με την Ακροδεξιά, προφανώς. Αλλά είναι το θέμα του διανοητικού πλαισίου πάνω στο οποίο θα οργανωθεί η κινητοποίηση και η αντίσταση.

ΔΚ: Νομίζω ότι πήραμε πολύ από το χρόνο σας.

ΝτΕρ: Θα έχετε πολλή δουλειά. Αλλά οι ερωτήσεις σας ήταν δύσκολες, οπότε...

ΔΚ: ...ωστόσο οι απαντήσεις σας ήταν πολύ-πολύ ενδιαφέρουσες.

1997-2022: 25 ΧΡΟΝΙΑ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ